

BUXORO AMIRLIGI SIYOSIY JARAYONLARIDA SHAHRISABZ BEKLIGINING TUTGAN O`RNI

Parmonov Sharofiddin Shavkatovich

O`zMU Tarix fakulteti Tarix (yo`nalishlar va faoliyat turi bo`yicha)

I kurs magistranti

Annotatsiya: Bu maqolada Buxoro amirlari va Shahrisabz beklari o`rtasidagi siyosiy jarayonlarni kechishi yoritilgan.

Kalit so`zlar: Buxoro amirligi, Shahrisabz bekligi , siyosiy aloqalar

Muhammad Rahim markazni boshqaruvni mustahkamlash maqsadida 1750-1752 yillar oralig`ida Shahrisabz vohasiga bir necha bor harbiy yurish uyushtirdi hamda markaziy hukumatni mavqeyini mustahkamlash maqsadida mahalliy boshqaruvga mang`it urug`i vakillarini tayinlandi.

Shahrisabz vohasini, keyin G`uzorni Qarshi viloyatidagi mang`itlar yopdamida bo`ysundirgan Muhammad Rahim ma`muriy islohotlar yordamida mamlakatda o`z hokimiyatini mustahkamlayga intildi.

Xususan, ilgari Shahrisabz viloyatiga qarashli bo`lgan Kitob tumani hududida yangi bekklik tashkil etildi. Bu jarayonlarni kuchaytirib, Yakkabog` tumani ham alohida bekklik deb e`lon qilindi va markaziy hokim sadoqatli bo`lgan Imomquli parvonachi Yakkabog` hokimi etib tayinland U ma`muriy islohotlar bilan Muhammad Rahim mang`it Sharqiy Qashqadaryodagi Buxoro hukumatiga qarshi bo`lgan siyosiy kuchlar faoliyatini ma`lum muddatga bo`lsa-da kuchsizlantirishga muvaffaq bo`ldi.

Lekin 1756 yili Buxoroda xonlik unvonini olib, taxtni rasman qo`lga kiritgan Muhammad Raxim vafotidan so`ng, 1758 yilda Shahrisabz vohasi yana Buxoroga bo`ysunmaslik yo`liga o`tdi. Shahrisabz vohasidek unumdor yerlarga ega bo`lgan hududdan ajralish amirlik iqtisodi uchun ham, mang`itlarning amirlikdagi siyosiy mavqei uchun ham katta zarar edi.

Muhammad Rahimxon vafotidan keyin taxtga o'tirgan Doniyolbiy mang'it hukmdorligi davrida (1758-1785) ham Sharqiy Qashqadaryo bekliliklaridagi mahalliy hokimlarning markaziy hukumatga bo'ysunmaslik harakatlari davom etdi. Markaziy hokimiyatda muhim lavozimlarni egallagan Doniyolbiyning o'g'illari va boshqa mang'it biylarining layoqatsizligi, xonlikda davlat hamda din ishlarida buzg'unchilik ko'paygani markaziy hokimiyatning siyosiy mavqeiga jiddiy zarar keltirdi. Natijada Shahrisabz, G'uzor va boshqa hududlarda separatik harakatlar yanada avj oladi.

Donyolbiy vafotidan keyin Buxoro taxtiga o'tirgan va xalq orasida Amiri Ma'sum ya'ni Begunoh Amir nomi bilan shuhrat qozongan Amir Shohmurot davrida (1785-1800) markaziy hokimiyatni mustahkamlash uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirdi. Buxoro saroy tarkibida ro'y bergan o'zgarishlar ,davlat boshqaruvi, soliq tizimi davlat xazinasidan foydalanish va boshqa muhim sohalarda olib borilgan islohotlar ijobiy natija berib 1786- yildayoq Shahrisabz vohasi yana buxoro amirligi hokimiyatini tan olishiga olib keldi.

Bu Amir Shohmurodning katta siyosiy yutuqlaridan biri hisoblanadi Amir Haydar davrida (1800-1826) Shahrisabz bekligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlar yana keskinlashdi. Shu davrda Shahrisabzda Niyoz Ali hokim bo'lim, garchi Buxoro amirligiga tobe bo'lsada mustaqillik uchun harakatlar qilib turgan. Oqibatda Amir Haydar Shahrisabz bekligining mustaqil siyosat yuritishi bilan murosa qilishga majbur bo'ladi.

Shahrisabz beklari Buxoro amirligiga qarshi kurashda Qo'qon xonlari bilan hamkorlik qilib kelgan. Amir Haydar Shahrisabz, Kitob va Yakkabog' bekliliklariga nisbatan siyosiy murosa yo'lini tanladi, mahalliy beklarga odatga, saroy amaldorlariga beriladigan unvonlar tortiq etildi .Masalan Yakkabog' hokimlariga Buxoroning 15 pog'onali oliy amallar ierarxiyasida 7-o'rinda turgan To'qsoba unvoni, Shahrisabz beklariga esa eng oliy Otaliq unvoni berilgan edi. Lekin Shahrisabz hokimi Donyor otaliqqa qo'qonliklar bilan bo'lgan jangda ko'rsatgan yordami uchun Shahrisabz bekligi mulk sifatida taqdim etildi. Lekin Shahrisabz bekligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi siyosiy nizolarni butunlay bartaraf etishga Buxoro amirlari siyosiy jihatdan ojiz bo'lib keldilar. 1821-1825-yillarda Miyonqolda

bo‘lib o‘tgan xitoy qipchoqlar qo‘zg‘aloni vaqtida Shahrisabzliklar qo‘zg‘alanchilar tarafida bo‘lganligi bu siyosiy nizolarni tub ildizlari chuqur ekanligini ko‘rsatib berdi.

Buxoro amirlari ichida o‘z shafqatsizligi bilan mashxur bo‘lgan, “Qassob Amir nomi bilan tarixda qolgan Amir Nasrullo o‘z hukmronligi davrida (1826-1860) Shahrisabz vohasini qayta tobe etish uchun muntazam hujumlar uyushtirib turdi. Bu davrda Shahrisabz yaqinidagi bir nechta qishloqlarda mudofaa qo‘rg‘onlari barpo etildi va ularga Buxoro sarbozlari joylashtirildi. Shahrisabz va Kitobga uyushtirilib turiladigan hujumlarda bu qo‘rg‘onlar tayanch istehkom vazifasini bajargan. Shu sababli ham shahrisabzliklar bu qo‘rg‘onlarga tez-tez hujum qilib, ularni buzib tashlashga intilganlar .

Bu davrda Buxoro va Shahrisabz munosabatlarida harbiy omillar yetakchi o‘rin tutgani bois, Amir Nasrullohning harbiy islohotlariga qisqacha to‘xtalib o‘tish zarur.

Amir Nasrullo o‘z hokimiyatini mustahkamlash, yirik o‘zbek urug‘lari boshliqlarining siyosiy mavqeini pasaytirish uchun Buxoro amirlari orasida birinchi bo‘lib piyoda askarlardan iborat sarbozlar va to‘pchilardan iborat muntazam qo‘shin tuzdi. Qo‘shin tuzilgan dastlabki davrda sarbozlar 800 kishini, to‘pchilar esa 250 kishidan ortig‘roq bo‘lgan. Ular uchun mahsus kiyim-bosh ham joriy qilindi. Bu masalaning ahamiyatli jihati shundaki, Buxoroning muntazam qo‘shini tarkibini Xiva xonligi orqali Buxoroga keltirilgan rus va fors qullari tashkil etgan. 34 yil mamlakatni boshqarib, har yili Shahrisabz va Qo‘qon ustiga yurishlar uyushtirib turdi. “Qo‘qondan Keshgacha bo‘lgan hududlarni bo‘ysundirgan” Amir Nasrullo Buxoro amirligining oxirgi mustaqil hukmdori sifatida tarixda qoldi. Nasrullodan so‘ng 1860 yili Buxoro taxtiga uning o‘g‘li Muzaffarxon o‘tirdi. Uning hukmronligini dastlabki yillaridanoq Shahrisabz va Kitob yana mahalliy beklarning tashabbusi bilan Buxoroga bo‘ysunmaslik yo‘lini tutdi. Amir Muzaffar hokimiyat tepasiga kelgan paytda Shahrisabzda Amirbiy, Kitobda Zokirbiy hokim edi. Kitob hokimi Zokirbiy beklarda amir siyosatini o‘tkazishga ko‘p harakat qiladi. 1865 yilda esa Hakimbiy vafot etib, uning o‘rniga Bobobek hokim bo‘ladi. Mirzo Salimbekning ma‘lumotlariga ko‘ra 1864 yili Shahrisabz va Kitob kenagaslari Amir Muzaffarga qarshi qo‘zg‘olon ko‘taradi. Amir ikki oy davomida Shahrisabz va Kitobni qamal

qilib, ularni bo‘ysundira olmaydi va kenagaslar bilan sulh tuzib, Buxoroga qaytadi. Vohada olib borilgan harakatlar natijasida Shahrisabzda Bobobek, Kitobda Jo‘rabek hokim bo‘ladi. Shu tariqa, Shahrisabz va Kitob 1870 yilga qadar yana mustaqil boshqarib kelindi.

Amir Muzaffar hukmronligi davrida (1860-1885) Buxoro amirligining bir qismi Rossiya imperiyasi tomonidan istilo etildi. Ruslar 1868 yilda Samarqandni egallaganlaridan so‘ng Rossiya istilosiga qarshi birinchi harakat Qashqadaryo vohasida boshlandi. Buxoroda amir siyosatidan norozilik kuchaydi. Shu paytda G‘uzor begi Abdulmalik (amirning to‘ng‘ich o‘g‘li Katta To‘ra) amirga qarshi chiqadi. Unga Kitob begi Jo‘rabek va Shahrisabz begi Bobobeklar katta yordam beradi. Mirzo Salimbekning yozishicha Abdumalik To‘ra harakatiga Xudoyor To‘qsabo, Abdulla To‘qsabo va Ibroxim To‘qsabolar, Yakkabog‘ va Chiroqchi, shuningdek, Surxon vohasi va Hisordan kelgan qo‘shinlar ham qo‘shildi.

Rossiya imperiyasi istilosiga qarshi Buxoro amirligidagi eng yirik va birinchi ozodlik kurashi rahbari Abdumalik To‘ra edi. U Kitob va Shahrisabz beklari Jo‘rabek va Bobobeklar bilan birga Yakkabog‘ va Chiroqchi qo‘rg‘onlarini egallab, katta qo‘shin bilan Samarqandni qamal qiladi. Biroq Zirabuloq yonida Buxoro qo‘shinlarini tor-mor etgan ruslar Samarqandda qoldirilgan garnizonga yordamga yetib kelishga ulguradi. Bunday vaziyatda qamalning befoydaligini anglagan Abdumalik To‘ra qo‘shinlari Shahrisabzga chekinadi, uning o‘zi esa G‘uzorga qaytadi.

Qarshi, Yakkabog‘ va Chiroqchida ruslar yordami bilan Muzaffarxon hukmronligi o‘rnatildi. Shahrisabz va Kitobda esa amir va ruslarga qarshi kurash davom etib turdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Muhammadhakimxon To‘ra “Muntaxab at-tavorix” -T.: Yangi asr avlodi, 2010.
2. Mirzo Salimbek “Tarixi Salimiy” T.: Akademiya, 2009.
3. N.J.Hakimov “Shahrisabz tarixi” Toshkent, 2000.